

บทวิจารณ์หนังสือ (Book Review)

พุทธศาสนาไทยในอนาคต แนวโน้มและทางออกจากวิกฤต

พระมหาวิรุฬหิต นริสสรโร (เช่นรัมย์)

Phramaha Wirunchit Narissaro (Chenram)

ธนรัฐ สะอาดเอี่ยม

Thanarat Sa-ard-iam

หลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตสุรินทร์

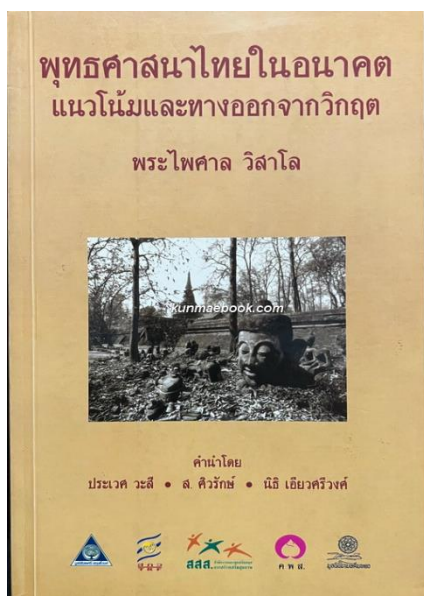
Doctoral Programme in Buddhist Studies,
Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Surin Campus

E-mail : wirunchit2765@gmail.com

วันที่รับบทความ (Received) : 6 ธันวาคม 2566

วันที่แก้ไขบทความ (Revised) : 30 ธันวาคม 2566

วันที่ตอบรับบทความ (Accepted) : 30 ธันวาคม 2566

ผู้แต่ง : พระไพศาล วิสาโล

สำนักพิมพ์ : มูลนิธิสดศรี-สฤษดิ์วงศ์

ครั้งที่พิมพ์ : 2

ปีที่พิมพ์ : 2546

จำนวนหน้า : ความหนา 552 หน้า

จำนวน 13 บท

ISBN : 974-91243-6-7

1. บทนำ

หนังสือ 'พุทธศาสนาไทยในอนาคต แนวโน้มและทางออกจากวิกฤต' เล่มนี้เรียบเรียงโดย พระไพศาล วิสาโล โดยมีความน่าสนใจคือเป็นการนำเสนอสาระที่เป็นเสมือนการผ่าตัดวิกฤตพุทธศาสนาไทย ที่ปัจจุบันกำลังอยู่ในความสนใจของสาธารณชน โดยศึกษาย้อนกลับไปถึงปัญหาเชิงโครงสร้างของเหตุการณ์ปัจจุบันอัน

เนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงในอดีต แล้ววิเคราะห์เพื่อทำนายแนวโน้มในอนาคต พร้อมเสนอแนะทางออกเพื่อแก้ไขวิกฤติอย่างเป็นระบบและเป็นรูปธรรม หนังสือเล่มนี้ได้รับรางวัลนับแต่การพิมพ์ครั้งแรก แม้จะมีความหนาถึง 552 หน้า พิมพ์มากถึง 9,500 เล่ม แต่จำหน่ายหมดจนต้องพิมพ์ครั้งที่ 2 ในปี 2546 โดยมูลนิธิศุภศรี-สฤกษ์ดีวงศ์ พระไพศาล วิสาโล ได้ทำให้งานเขียนเชิงวิชาการเล่มนี้มีทั้งความน่าสนใจและน่าเชื่อถือ ดังที่นายแพทย์ประเวศ วะสี กล่าวในคำนำว่าเป็นงานที่ทำ ‘ด้วยความวิริยะอย่างแรงกล้า’

แรงบันดาลใจของผู้วิจารณ์ในการเลือกหนังสือเล่มนี้มีมาวิจารณ์ คือ ในทางพุทธศาสนา ผู้วิจารณ์เคยศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับพุทธศาสนาบ้าง จึงมีความสนใจในเรื่องของพุทธศาสนาไทยในอนาคต แนวโน้มและทางออกจากวิกฤติ เพื่อที่จะได้มองเห็นทัศนคติในด้านต่าง ๆ ของผู้เขียนที่มีต่อพระพุทธศาสนาในประเทศไทย และจะเกิดประโยชน์ในการนำมาพัฒนางานวิจัยทางวิชาการทางพระพุทธศาสนาสืบไป

เหตุผลที่เลือกวิจารณ์หนังสือเล่มนี้ เพราะว่า ความน่าสนใจของหนังสือนอกจากอยู่ที่ตัวผู้เขียนซึ่งเป็นพระสงฆ์หัวก้าวหน้า เป็นนักเขียนและนักพัฒนาที่มีชื่อเสียงหนังสือเล่มนี้ยังมีลักษณะของการ ‘พยากรณ์’ แนวโน้มในอนาคต ซึ่งผู้เขียนออกตัวว่า ‘มีโอกาสผิดมากกว่าถูก’ แต่ดูเหมือนว่าวิกฤติได้ดำเนินไปตามเส้นทางที่พระไพศาลพยากรณ์ไว้ ส่วนหนึ่งอาจเนื่องจากการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงประวัติศาสตร์ ที่รวบรวมมาได้ทั้งมิติเชิงลึกและกว้างมีความแตกต่างจากข้อมูลที่ทราบกันอยู่ทั่วไป จึงทำให้การเสนอทางออกจากวิกฤติของหนังสือเล่มนี้ควรค่าแก่การรับฟัง โดยเฉพาะผู้ที่ห่วงใยต้องการเข้าใจปัญหา และมีส่วนร่วมแก้ไขวิกฤติที่กำลังเกิดกับพุทธศาสนาไทยในปัจจุบัน ผู้เขียนเป็นผู้ที่มีความสนใจในพุทธศาสนาเป็นทุนเดิมอยู่แล้ว มีมุมมองทัศนคติที่แตกต่างออกไป รวมทั้งมีบทบาทหน้าที่ในการปฏิบัติ เผยแผ่ และปกป้องดูแลพุทธศาสนา จึงเป็นโอกาสที่ดีในการศึกษาพุทธศาสนาในมุมมองต่างๆ ที่นอกเหนือออกไป

สำหรับผู้เขียนหนังสือเล่มนี้ คือ พระไพศาล วิสาโล เดิมชื่อ ไพศาล วงศ์วรวิสิทธิ์ เป็นชาวกรุงเทพฯ เกิดเมื่อปี พ.ศ. 2500 สำเร็จการศึกษาชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 5 แผนกศิลปะ จากโรงเรียนอัสสัมชัญ และสำเร็จการศึกษาชั้นอุดมศึกษาจากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ สาขาวิชาประวัติศาสตร์ ระหว่างเรียนที่ธรรมศาสตร์ เคยเป็นสารานุกรมปาจารย์สาร (2518-2519) และเป็นเจ้าหน้าที่กลุ่มประสานงานศาสนาเพื่อสังคมตั้งแต่ปี พ.ศ. 2519 (จนถึงปี พ.ศ. 2526) โดยมีบทบาทร่วมในแนวทางอหิงสาต่อเหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519 จนเป็นเหตุให้ถูกล้อมปราบภายในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และถูกคุมขังในเรือนจำเป็นเวลา 3 วัน

ต่อมา ในปี 2526 อุปสมบท ณ วัดทองนพคุณ กรุงเทพมหานคร เรียนกรรมฐานจากหลวงพ่อเทียน จิตตสุโภ วัดสนามใน ก่อนไปจำพรรษาแรก ณ วัดป่าสุคะโต อำเภอแก่งคร้อ จังหวัดชัยภูมิ โดยศึกษาธรรมกับหลวงพ่อคำเขียน สุวณฺโณจนถึงปัจจุบัน ปัจจุบันเป็นเจ้าอาวาสวัด ป่าสุคะโต แต่ส่วนใหญ่พำนักอยู่ที่วัดป่ามหาวัน อำเภอภูเขียว จังหวัดชัยภูมิ โดยจำพรรษาสลับระหว่างวัดป่าสุคะโต กับวัดป่ามหาวัน นอกจากการจัดอบรมปฏิบัติธรรมและการพัฒนาจริยธรรมแล้ว พระไพศาลยังเป็นประธานเครือข่ายพุทธิกา กรรมการมูลนิธิโกมลคีมทอง กรรมการมูลนิธิสุขภาพไทย กรรมการมูลนิธิสันติวิถี กรรมการสถาบันสันติศึกษา มหาวิทยาลัยขอนแก่น กรรมการสถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น กรรมการสภาสถาบันอาศรมศิลป์ โดยก่อนหน้านี้นี้เคยเป็นกรรมการอิสระเพื่อความสมานฉันท์แห่งชาติ และกรรมการปฏิรูปทุกวันนี้ พระไพศาลยังเขียนหนังสือและบทความอยู่เป็นประจำ ผลงานที่ผ่านมา ได้แก่ งานเขียนและงานบรรยายจำนวน

252 เล่ม งานเขียนร่วม 42 เล่ม งานแปลและงานแปลร่วม 10 เล่ม งานบรรณาธิกรณและบรรณาธิกรณ
ร่วม 8 เล่ม

2. เนื้อหา

สาระสำคัญของเนื้อหาที่พบในหนังสือเล่มนี้ เนื้อหาของหนังสือแบ่งออกเป็น 4 ภาค คือจุดเปลี่ยนอดีต
จากปัจจุบันสู่อนาคต ทางออกจากวิกฤต พุทธศาสนากับสังคมไทยในบริบทใหม่ จากวิกฤตจากปัจจัย
ภายในและภายนอก ช่วงแรกของหนังสือว่าด้วยปัญหาเชิงโครงสร้างจากอดีตช่วงต้นรัตนโกสินทร์ถึงสมัย
รัชกาลที่ 6 ซึ่งมีแนวคิดจากตะวันตกแพร่เข้ามาพร้อมลัทธิจักรวรรดินิยม วิทยาศาสตร์ และคริสต์ศาสนา
รวมถึงปัญหาพระสงฆ์พฤตตินยอหย่อน ซึ่งแบ่งออกเป็น 13 บท ดังนี้

ภาคหนึ่ง จุดเปลี่ยนอดีต

บทที่ 1 จากโลกุตตรธรรมสู่โลกียธรรม

ในบทนี้ ผู้เขียนได้กล่าวถึง พระศาสนาในปัจจุบันถ้ามองให้เลยพ้นความเจริญมั่งคั่งทางวัตถุ สิ่งที่กำลัง
เกิดขึ้นในวงการพุทธศาสนา คือความตกต่ำเสื่อมถอย ส่วนหนึ่งเป็นเพราะพระสงฆ์ที่ผิดพระธรรมวินัย บางส่วน
ก็เป็นผลมาจากความคลาดเคลื่อนจากความเข้าใจในหลักธรรมของประชาชน ความเปลี่ยนแปลงทางโลกทัศน์
ดังกล่าวแม้สาเหตุสำคัญอาจมาจากปัจจัยภายในประเทศและอิทธิพลความทันสมัย รวมไปถึงแนวความเชื่อ
เรื่องนรกสวรรค์ที่อยู่เหนือจิตใจ จนมีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตของผู้คนที่น้อยลงไปทุกที

บทที่ 2 คณะสงฆ์แห่งรัฐ

ในบทนี้ ผู้เขียนได้กล่าวถึง การรวบอำนาจสู่ส่วนกลางของสถาบันสงฆ์เป็นเหตุให้วัดสูญเสีย
ความสัมพันธ์กับชุมชนรอบข้าง คณะสงฆ์ได้มีความสัมพันธ์กับรัฐจนกลายเป็นเสมือนเครื่องมือในการปกครอง
ของรัฐ ต่อมาก็เป็นเครื่องมือให้แก่ลัทธิชาตินิยมในยุคสร้างชาติและรับมือกับภาวะสงคราม และในปัจจุบันยังม
ความเสี่ยงต่อการเป็นเหยื่อของลัทธิบริโภคนิยม พระสงฆ์ระดับปกครองรวมถึงเจ้าอาวาสที่เน้นงานปกครอง
และงานก่อสร้างถาวรวัตถุมากกว่าการสั่งสอนสนับสนุนการศึกษาทั้งทางโลกและทางธรรมของพระลูกวัด

ภาคสอง จากปัจจุบันสู่อนาคต

บทที่ 3 พุทธศาสนาในสังคมสมัยใหม่

ในบทนี้ ผู้เขียนได้กล่าวถึง พุทธศาสนาที่บริสุทธิ์แต่เดิมที่มีอยู่แต่ในพระไตรปิฎก เมื่อส่ทอดสืบทอดกัน
มาตามระยะเวลา ย่อมถูกต่อเติมเสริมแต่งหรือปรับเปลี่ยนไปตามแนวความคิด ในห้วงเวลาและสถานที่นั้นๆ
สำหรับเมืองไทยที่ผ่านมา พุทธศาสนาแนวคิดที่มีอิทธิพลคือแบบเหตุผลนิยมที่ไหลบ่าในรูปแบบกระแส
วิทยาศาสตร์ พุทธศาสนาที่เห็นห่างจากสังคมเข้าสู่โลกยุคใหม่ ทำให้ความเปลี่ยนแปลงมีผลต่อพุทธศาสนา
รวมถึงความอ่อนแอของคณะสงฆ์ไทย ส่วนหนึ่งก็มาจากความเปลี่ยนแปลงของพุทธศาสนาเอง ทำให้พุทธ
ศาสนาในไทยขาดการบูรณาการ ไม่เป็นองค์รวม เพื่อตอบสนองความต้องการของผู้คนและเอื้อให้เกิดชีวิตที่ดีงามได้

บทที่ 4 ศาสนาใหม่

ในบทนี้ ผู้เขียนได้กล่าวถึง ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคมมักมีผลต่อพัฒนาการของศาสนา พุทธศาสนาภายใต้ฉายาชาตินิยม โดยที่ชาตินิยมกลายเป็นศาสนาอย่างใหม่ ย่อมมีผลกระทบต่อศาสนาดั้งเดิมอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ หรือศาสนาดั้งเดิมถูกลดความสำคัญโดยกฎหมายของชาติสำคัญกว่าศีลธรรมหรือคำสอนทางศาสนา

บทที่ 5 แนวโน้มของพุทธศาสนาในไทย

ในบทนี้ ผู้เขียนได้กล่าวถึง ศาสนาท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงอย่างใหม่ที่ไหลบ่าเข้ามาในสังคม มีแนวโน้มที่อาจเป็นไปได้คือศาสนาแบบเดิมถูกลดบทบาทแต่พยายามรักษาหลักการไว้ หรืออาจสูญเสียหลักการและตกเป็นเครื่องมือของแนวคิดใหม่ การปรับตัวแบบโอนอ่อนตามสถานการณ์ ได้แก่การปรับตัวของคณะสงฆ์เพื่อรับมือกับแนวคิดตะวันตก ปรับปรุงคำสอน วิธีการปกครอง และการศึกษาให้สอดคล้องกับแนวคิดใหม่ เช่นในอดีตเมื่อคณะสงฆ์เน้นเฉพาะการแปลอรรถกถา พุทธศาสนิกขุจึงกลับไปศึกษากรรมฐานด้วยตนเองจากพระไตรปิฎก วัดพระธรรมกายที่รวมขอมกับบริโคนิยม โดยนำสื่อและการตลาดมาใช้กับกิจการของวัด กรณีสันติอโศกที่ออกจากคณะสงฆ์เถรวาทแต่ก็ยังมีคนศรัทธาอยู่

ภาคสาม ทางออกจากวิกฤต

บทที่ 6 สู่การปฏิรูป

ในบทนี้ ผู้เขียนได้กล่าวถึง ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากความเจริญและความเสื่อมของพุทธศาสนา ขึ้นอยู่กับปัจจัยพื้นฐาน ๓ ประการ คือ ความประพฤติและความสัมพันธ์ทางสังคม การพัฒนาคุณภาพชีวิต ความเข้าใจหลักธรรมทางพุทธศาสนา ปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอกของพุทธศาสนา

บทที่ 7 พุทธธรรมเพื่ออนาคต

ในบทนี้ ผู้เขียนได้กล่าวถึง การเอาหลักธรรมเป็นหลักโดยเฉพาะโลกุตระธรรม อันเป็นอุดมคติที่ช่วยให้ละวางความยึดมั่นและดับทุกข์สิ้นเชิง รวมถึงการนำโลกุตระธรรมกลับคืนมาให้มีความหมายในชีวิตประจำวัน โดยเห็นคุณค่าของการไม่ยึดมั่น มีจิตที่สงบไม่หวั่นไหวกับความผันผวนของชีวิต รวมถึงฟื้นฟูมิติทางสังคมของพุทธธรรม

บทที่ 8 ปฏิรูปคณะสงฆ์ให้สมสมัย

ในบทนี้ ผู้เขียนได้กล่าวถึง การรวมศูนย์การปกครองและการจัดการศึกษาเป็นแบบเดียวกัน การกระจายอำนาจการปกครองคณะสงฆ์ส่วนภูมิภาคและปฏิรูปการศึกษาโดยเติมช่องว่างเรื่องโลกุตระธรรม การปฏิบัติกรรมฐาน และเสริมด้วยศาสตร์สมัยใหม่ โดยต้องเข้าใจดุลยภาพ 3 ประการระหว่างรัฐ คณะสงฆ์ และฆราวาส

บทที่ 9 ยกเครื่องการศึกษาคณะสงฆ์

ในบทนี้ ผู้เขียนได้กล่าวถึง การศึกษาของคณะสงฆ์ การพัฒนาการศึกษา แนวทางการปฏิรูปการศึกษาของสงฆ์ ที่เป็นปัจจัยสำคัญที่สุดที่จะทำให้หมื่นนุชย์มีชีวิตที่องกงาม เริ่มต้นจากการบวช การฝึก ขัดเกลา การศึกษาอันเป็นเครื่องฝึกฝนพัฒนาตน

บทที่ 10 สร้างสรรค์สัมพันธ์ภาพใหม่ในพุทธบริษัท

ในบทนี้ ผู้เขียนได้กล่าวถึง ความสัมพันธ์ที่เกื้อกูลกันระหว่างสงฆ์กับคฤหัสถ์ โดยพระสงฆ์มีบทบาทอย่างมากในการทำให้เกิดดุลภาพ การฟื้นฟูความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับประชาชน ร่วมกันทำงานเพื่อส่วนรวมโดยถือว่าการทำงานคือการปฏิบัติธรรม การนำธรรมะสู่ชุมชน

ภาคสี่ พุทธศาสนากับสังคมไทยในบริบทใหม่

บทที่ 11 เจริญบริโศคนิยม

ในบทนี้ ผู้เขียนได้กล่าวถึง สังคมไทยที่กำลังประสบกับความเปลี่ยนแปลงอันเนื่องมาจากกระแสโลกาภิวัตน์ คือสถานการณ์ที่พุทธศาสนาต้องเผชิญอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ แนวโน้มการปรับตัวของพุทธศาสนาเพื่อร่วมมือกับลัทธิบริโศคนิยมในฐานะเป็นอุดมการณ์หรือศาสนาใหม่

บทที่ 12 เสริมสร้างสังคมให้เข้มแข็ง

ในบทนี้ ผู้เขียนได้กล่าวถึง การเลื่อนจากมิติทางด้านจิตใจมาสู่มิติทางสังคมและการเมือง โดยเน้นบทบาททางสังคมที่พุทธศาสนาพึงให้ความสำคัญเพื่อทดแทนอำนาจของลัทธิบริโศคนิยม

บทที่ 13 เส้นทางของพุทธศาสนาไทยในยุคโลกาภิวัตน์

ในบทนี้ ผู้เขียนได้กล่าวถึง เป็นการสรุปความพยายามที่ผ่านมาในการปฏิรูปและฟื้นฟูพุทธศาสนาในประเทศไทย รวมทั้งอุปสรรค ข้อจำกัด และความหวัง และประมวลปัญหาสำคัญที่ พุทธศาสนาต้องเผชิญในยุคโลกาภิวัตน์

3. บทวิจารณ์

ในหนังสือเล่มนี้ ผู้วิจารณ์ได้ทราบถึงคุณค่าของหนังสือในจุดเด่นที่ควรแก่การสนับสนุน และส่วนที่เป็นจุดด้อยอันควรแก่การนำไปแก้ไข ดังนี้

จุดเด่นและคุณค่าของหนังสือ

จุดเด่นที่สุดของหนังสือเล่มนี้อยู่ที่เนื้อหาในส่วนแรกมีมิติน่าเชื่อถือ ซึ่งได้อธิบายถึงที่มาของปัญหาในเชิงประวัติศาสตร์ โครงสร้างการปฏิรูปการปกครองและการศึกษาของสงฆ์ให้สอดคล้องกับบริบททางสังคมในปัจจุบัน รวมไปถึงผลกระทบที่กลายมาเป็นปัญหาให้แก่คนรุ่นหลังเมื่อบริบทของสังคมเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม เนื่องจากกระแสโลกาภิวัตน์ คือสถานการณ์ที่พระพุทธรศาสนาต้องเผชิญอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ แนวโน้มการปรับตัวของพระพุทธรศาสนาเพื่อร่วมมือกับลัทธิบริโศคนิยมในฐานะเป็นอุดมการณ์หรือศาสนาใหม่

ภาษาและรูปแบบการเขียน

หนังสือเล่มนี้ ใช้ภาษาที่ซับซ้อนต้องอ่านและทำความเข้าใจหลายๆรอบ มีการเลือกใช้คำในการเขียนที่เจือด้วยสำนวนเชิงกระทบบุคคลอื่น มีทั้งชี้แนะและตำหนิต่อพฤติกรรมที่ท่านเห็นว่าไม่เหมาะสม แต่ก็ถือว่ามี การเอาพุทธธรรมเข้ามาเป็นหลักในการอธิบายประยุกต์และแสดงถึงการตีความธรรมะ การนำมาใช้ประโยชน์

กับการเมืองในหลายยุคสมัย โดยเฉพาะในช่วงรัชกาลที่ 4 ถึงรัชกาลที่ 6 แต่ถือว่าเป็นแหล่งข้อมูลที่ดีมากสำหรับผู้สนใจต้องการเห็นพัฒนาการของพุทธศาสนา

รูปแบบเนื้อหาของหนังสือ

เนื้อหาของหนังสือเล่มนี้ มีการเขียนเนื้อหาส่วนวนเชิงกระทบบุคคลอื่น ยกสำนวนให้เห็นภาพที่ชัดเจนยิ่งขึ้น นำเสนอเนื้อหาที่หลากหลาย ด้วยภาษาและถ้อยคำที่เข้าใจง่าย รวมไปถึงได้สอดแทรกข้อความพุทธธรรมหรือยกตัวอย่างที่มีความเกี่ยวข้องกับเนื้อหามาเปรียบเทียบ แต่มีการวางเนื้อหาแบบเชื่อมโยงเกี่ยวเนื่องกัน เพื่อให้เห็นภาพ มีการนำเอาหลักธรรมคำสอนและเนื้อหาทาง พุทธศาสนามาประยุกต์มาสนับสนุนใช้กับกิจการบ้านเมือง

เป้าหมาย/ประโยชน์ของหนังสือ

พุทธศาสนาเป็นส่วนหนึ่งของสังคมไทย มีความหลากหลายที่เกิดกับพุทธศาสนานั้นมีแง่มุมที่เป็นประโยชน์โดยช่วยทำให้เกิดความยืดหยุ่นเข้ากับสถานการณ์ ที่สังคมกำลังเผชิญคลื่นแห่งความเปลี่ยนแปลง ทำให้เกิดการปรับตัวเพื่อรับมือกับกระแสดังกล่าวสร้างความรู้งานวิชาการเพื่อให้การเคลื่อนไหวทางสังคมมีพลังเป็นไปในทิศทางที่ถูกต้องและยังช่วยให้ชาวพุทธเข้าใจในสภาวะของพุทธศาสนาในประเทศไทยอีกด้วย

จุดควรพัฒนาของหนังสือ และข้อเสนอแนะ

ในหนังสือเล่มนี้ ผู้วิจารณ์เห็นว่า “จุดควรพัฒนาและข้อเสนอแนะ” ที่ควรแก่การแก้ไข ดังนี้

จุดควรพัฒนา

การออกแบบปกหนังสือไม่น่าสนใจ ตัวอักษรมีขนาดเล็ก ทำให้มีผลเสียต่อผู้ที่สายตาไม่ดี เนื้อหาแต่ละบทบรรยายยาว มีหลายตอน ทำให้ผู้อ่านในแง่มุมต่างๆ เกิดความสับสน เพราะเนื้อหาออกแนวสำนวนเชิงกระทบบุคคลอื่น เพื่อลดปัญหาการเข้าใจผิดหรืออคติในแง่มุมทางศาสนา เพราะอาจจะช่วยให้ผู้อ่านได้เข้าใจและเพิ่มพูนองค์ความรู้เพิ่มเติมในมุมมองที่แตกต่างออกไป เพื่อความสมดุลของข้อมูลและความเป็นกลางของงานและปราศจากอคติเป็นต้น

ข้อเสนอแนะ

เนื้อหาส่วนใหญ่เกี่ยวข้องกับศาสนา ซึ่งผู้เขียนได้กล่าวไว้แล้ว ส่วนการใช้ประโยชน์จากหนังสือเล่มนี้ควรใช้ในลักษณะส่วนเติมเต็มของข้อมูลจากตำรากระแสหลักในพุทธศาสนา เพื่อให้เห็นแนวทางพัฒนาการของพุทธศาสนาโดยเฉพาะเรื่องการนำพุทธธรรมมาประยุกต์ใช้กับการเมืองในปัจจุบันมาประกอบกัน และนำหลักธรรมสำคัญทางพุทธศาสนากลับคืนมาสู่สังคม

4. บทสรุป

หนังสือเล่มนี้ ผู้เขียนเสนอแนะวิธีการแก้ปัญหาวิกฤตของพุทธศาสนาไทย ประมวลข้อมูลการนำพุทธธรรมมาใช้ในสังคม สนับสนุนการเมืองการปกครอง ในยุควิทยาศาสตร์ประจักษ์นิยมที่เกิดความไม่มั่นใจว่าสิ่งที่มองไม่เห็น เช่น พระนิพพานและนรกสวรรค์ น่าจะไม่มีจริง มีการเอาพุทธศาสนาไปอิงกับวิทยาศาสตร์

เช่น บอกว่าพระพุทธเจ้าไม่เคยบอกว่าโลกแบน ซ้ำยังพูดเป็นนัยว่าโลกกลม ไปจนถึงสมัยที่ไม่สนใจว่านิพพานจะมีหรือไม่ แต่เอาธรรมะส่วนอื่นมาสนับสนุนหรือแก้ปัญหาลเฉพาะหน้า เช่น สนับสนุนการรับราชการทหาร ในช่วงสงครามโลก หรือต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์ เช่น มีพระเทศน์ออกสื่อว่า ‘ฆ่าคอมมิวนิสต์ไม่บาป’ เป็นต้น หนังสือเล่มนี้จึงเป็นแหล่งข้อมูลที่ดีมากจะทำได้โดยการแก้ไขปัจจัยที่เป็นผลสืบเนื่องมาจากการปฏิรูปการปกครองคณะสงฆ์เพื่อรวมอำนาจเข้าสู่ส่วนกลางกับการปฏิรูปการศึกษาของสงฆ์ทั่วประเทศให้เป็นแบบแผนเดียวกันเมื่อกว่าร้อยปีมาแล้ว เพื่อเหตุผลด้านความมั่นคง รวมถึงปรับปรุงบ้านเมืองให้ก้าวหน้าอย่างชาติตะวันตก การรวบอำนาจสู่ส่วนกลางของสถาบันสงฆ์เป็นเหตุให้วัดสูญเสียความสัมพันธ์กับชุมชนรอบข้าง และคณะสงฆ์ได้มีความสัมพันธ์กับรัฐเป็นพิเศษจนกลายเป็นเสมือนเครื่องมือในการปกครองของรัฐ ต่อมาก็เป็นเครื่องมือให้แก่ลัทธิชาตินิยมในยุคสร้างชาติและรับมือกับภาวะสงคราม และในปัจจุบันยังมีความเสี่ยงต่อการเป็นเหยื่อของลัทธิบริโภคนิยม

ผู้วิจารณ์ถือว่า หนังสือเล่มนี้ทำหน้าที่ยังไม่สมบูรณ์ ในแง่ที่พยายามชี้ให้เห็นข้อบกพร่องของในสังคมไทยตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน แบ่งออกเป็น 4 ภาค โดยภาคหนึ่ง กล่าวถึง จุดเปลี่ยนอดีต ภาคสอง กล่าวถึง จากปัจจุบันสู่นาคต ภาคสาม กล่าวถึง ทางออกจากวิกฤต และภาคสี่ กล่าวถึง พุทธศาสนากับสังคมไทยในบริบทใหม่ รวมถึงการพยากรณ์พุทธศาสนาไทยในอนาคต แนวโน้มและทางออกจากวิกฤต นอกจากนั้นยังนำเสนอแนวทางการทำนุบำรุงพุทธศาสนา แล้วเราไปนำมาใช้ในสังคมประเทศไทยโดยมีการบูรณาการอย่างเหมาะสม

บรรณานุกรม

พระไพศาล วิสาโล. (2552). **พุทธศาสนาไทยในอนาคต แนวโน้มและทางออกจากวิกฤต**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโกมลคีมทอง.